

D'66
1979

STICHTING
WETENSCHAPPELIJK
BUREAU D'66

SYMPOSIUM 12½ JAAR D'66
DE VOLGENDE GENERATIE

DV 13

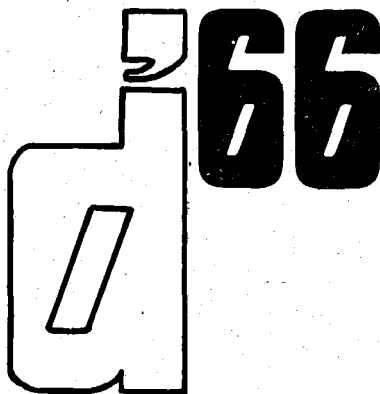
november 1979

Referaten en Co-referaten door

G. Mik	pag. 3
H. Potman	pag. 11
Else-Rose Kuiper	pag. 17
Jacqueline Soetenhorst-de Savornin Lohman	pag. 21
G.P. Hoefnagels	pag. 28

**SYMPOSIUM 12½ JAAR D'66
DE VOLGENDE GENERATIE**

DV 13

DE VOLGENDE GENERATIE

door G. Mik *

Zo op het eerste gezicht staat de nieuwe generatie er goed voor, in veel opzichten. Zeker vergeleken met leeftijdsgenoten in vroeger tijden.

De materiële omstandigheden zijn beduidend beter; zakgeld, minimum-jeugdloon en militaire wedde geven de jeugd mogelijkheden die vroeger slechts enkelen waren gegeven.

Men kan zich snel, al dan niet gemotoriseerd, binnen- dan wel buitenlands verplaatsen en de media brengen de hele wereld binnen het gezichtsveld. De scholingsgraad ligt op een veel hoger niveau dan vroeger het geval was en overtreft niet zelden die der ouders.

Al deze zaken bewerkstelligen eveneens dat de voorwaarden aanwezig zijn voor een meer onafhankelijke opstelling ten aanzien van de voorgaande generatie. De neiging tot autonomie is dan ook groeiende en de uiting "als ik 18 ben ga ik op kamers" geldt al lang niet meer als teken van een gezinsconflict.

De samenleving onderkent dit en geeft (vaak schoorvoetend en in wisselende mate) mogelijkheden tot inspraak: op de scholen, in bedrijven, aan de universiteiten.

Dat wat nu binnen de militaire dienst wordt getolereerd zou 20 jaar geleden het leger op zijn grondvesten hebben doen trillen. Ook nu zijn seksuele taboes nog voorhanden, maar de ontplooiingsmogelijkheden van de jeugd van thans in dit opzicht zijn niet te vergelijken met die van enkele decennia geleden.

De media en de commercie hebben de jeugd duidelijk als zeer waardevolle doelgroep onderkend en woordgebruik evenals kledij contamineren vrij intensief uiterlijk en gedrag van meer gevorderde leeftijdsgroepen (iets wat vroeger aan artiesten en bohemians was voorbehouden).

Men zou zo zeggen dit alles is niet gering, al beschouwen veel jongeren zich nog als achtergebleven groep en is dit in veel opzichten ook nog wel het geval.

Ook problemen

Er zijn echter ook andere facetten aan deze zaak. Veel jongeren blijven zeer lang in een opleidingssituatie, met de ouders of vaderschap staat aan de subsidiebron. Uiteraard accentueert dit een zekere afhankelijkheid en is het een faktor die de autonomie niet bevordert. Naast infantiliserende tendensen binnen gezinnen en opleidingssituaties kan het uitgesteld worden van de noodzaak zichzelf in het volle maatschappelijke bestel te realiseren de geestelijke rijping vertragen. Dit schept niet zelden een versterkte behoefte steun te zoeken bij de gelijkgezinden, de peer-group.

* met dank aan Tjerk Huppes te Haren (Gr.) voor het meedenken.

Ook vroeger gebeurde dat wel, maar toen waren deze groepen veelal geïnstitutionaliseerd (politiek of levensbeschouwelijk) en meer gelijkvorming ook door de generaties heen.

Nu zijn zij veel meer flexibel en sterk wisselend qua samenstelling en ideologie met variabele identificatiemodellen.

Al met al een situatie die het verwelijken van een eigen identiteit voor jongeren niet bevordert.

Dat laatste geschiedt ook niet door het identiteitsverlies wat zich manifesteert bij de oudere generatie. Het ontwikkelen van een eigen identiteit bij jongeren geschiedt nooit los van de vorige generatie, maar in sterke interactie en confrontatie met deze generatie. Echter de generatie van boven 40-jarigen nu tobt zelf met uitermate grote identiteitsproblemen en daarmee samenhangende onzekerheden.

Denken wij aan de werklozen, de WAO-ers, de vrouwen met de kinderen uit huis zonder duidelijke levensvulling en aan de devaluatie van de oudere mens in het maatschappelijk bestel, waar ervaring meer en meer wordt miskend en levenswijsheid bijna verdacht maakt. Ook deze onzekerheden komen op de jonge mensen van nu af en belemmeren hen te weten wie ze zijn en waartoe zij leven.

De rooskleurige situatie van de jeugd heeft kennelijk ook zijn keerzijde. Maar wat blijft, zeker uit emancipatoir oogpunt, zijn meer mogelijkheden, geestelijk en materieel, meer kans op autonomie en minder knellende banden van normen, tradities en sociale controle.

Men zou dus toch een overwegend vitale en redelijk optimistische jonge generatie verwachten met niet meer dan gemiddelde problematiek verbonden aan levensfase en onvolkomenheden van het maatschappelijk bestel.

Jeugdwerkloosheid

Wat dat laatste betreft is het zonder meer ieder duidelijk dat de jeugdwerkloosheid en het schoolverlatersprobleem uitermate diepe wonden slaan in het zelfgevoel en toekomstperspektief van jonge mensen in deze tijd.

De ermee gepaard gaande terugval in aktiviteitsbeleven en creativiteit met toenemende apathie en depressie, die moeilijker te corrigeren zijn naarmate zij langer duren, vormen maatschappelijke problemen van de grootste orde en vragen de volle aandacht van overheid en politieke partijen. Dat zijn met recht snel te emanciperen groepen, voordat het te laat is. Maar deze problematiek is zo evident, dat zij ieder weldenkend mens direkt zal aanspreken en tot aktiviteit ter opheffing van deze misstand zal brengen.

Moeilijke identiteitsvorming

Veel minder vanzelf spreekt het grote percentage, niet werkloze, jongeren met uitermate veel problemen.

We noemen:

- een vaak uitgesproken gebrek aan motivatie
- grote onzekerheden en sombere stemming in verband met studie- en beroepskeuze
- seksuele moeilijkheden en relatiestoornissen
- identiteitsproblemen als zodanig:
 - "Wie ben ik, waar hoor ik bij"
 - "Waarheen leef ik"
 - "Ik zie het niet meer zitten"
 - "Ik hou het wel voor gezien"
- ernstige chronische depressies met niet zelden suïcide-pogingen.

U zult mij onmiddellijk tegenwerpen dat dit de sombere bril van de hulpverlener is. Zeker, ik zal niet ontkennen dat er veel jongeren zijn die niet tobben met deze problemen. Maar konsultatiekontakten met leerlingenbegeleiders, gesprekken met schooldekanen en universitaire docenten wettigen het vermoeden dat minstens de helft van leerlingen van het voortgezet onderwijs en vooral studenten van de eerste jaren met dergelijke problemen tobben en dat meer dan oppervlakkig gezien uit de gezinsomstandigheden te verklaren is.

De paradox

Wat is dat nu voor een vreemde paradox. In het tijdperk van de emancipatie, in het bijzonder van die van de jeugd, hebben steeds meer jongeren moeite hun eigen identiteit te vinden.

Dit zou ook kunnen blijken uit de cijfers rond de delinquentie, maar hiermede moet men voorzichtig zijn, gezien de verschillende interpretatiemogelijkheden daarvan (denken we bijvoorbeeld aan het wisselende vervolgingsbeleid). Veel meer overtuigend blijkt de problematiek uit het aantal suïcidegevallen in Nederland, die in de periode van 1955 tot 1975 zijn gestegen van 70 tot 102 per miljoen inwoners. Uitgesplitst naar de leeftijdsgroep 15-25 jaar spreekt de stijging nog meer aan en helemaal benauwend wordt het als we letten op de uiterst sterke toename van niet-gelukte suïcidegevallen die uiteraard niet zo gemakkelijk in statistische cijfers zijn te vatten.

Als hulpverlener kan ik u verzekeren dat dit een veelvoud betreft van de gelukte gevallen. Dagelijks worden wij met deze noodsignalen uit de jeugdsector geconfronteerd.

Mogelijke maatschappelijke factoren

Wat mogen hiervan de maatschappelijk bepalende factoren zijn?

Sociaal-economen, sociologen en sociaal-psychologen leggen verbanden tussen de snelle technologische ontwikkeling en de economische groei die zou voeren tot versnelde maatschappelijke veranderingen met als gevolg anomie (relatieve normloosheid), desintegratie, de-institutionalisering, secularisatie, democratisering, emancipatie en ook vermoedelijk hiermede samenhangende aanpassingsproblematiek op individueel-psychisch niveau.

Beleving van de jongere zelf

Wat zien en horen wij hiervan bij de jongere zelf?

In gesprekken met jongeren die problemen hadden rond de identiteitsontwikkeling kwamen naast zaken als schaalvergroting, massaliteit en uniformiteit (stedebouw!) vooral het gebrek aan structuren naar voren, het gebrek aan houvast.

Religieuze en politieke kaders werden ontbeerd en krampachtig werden vervangingen gezocht. De structuurloosheid van veel jeugdgroeperingen en het universitaire bestel naast de "cluster-vorming" in het voortgezet onderwijs, en dus de verstoring van het bekende klasseverband bleken vaak verwarrend te werken.

Ook de onzekerheid van de oudere generatie en de moeilijkheid die veel ouders van nu hebben "om zelf iemand te zijn" werd meermalen als problematisch aangegeven.

Dit zijn dus alle zaken die de door sociologen en sociaal-psychologen veronderstelde anomie als mede-oorzakelijke factor bevestigen.

De keuze-noodzaak

Daarnaast bleken grote problemen te worden aangegeven rond het al vroeg en noodzakelijk maken van keuzes.

Deze zaak komt al direkt op de jongeren af door de overmaat aan informatie die de media over hen uitstorten. Naast bevordering van de algemene ontwikkeling en inzicht in andere meningen en kulturen relativiseert dit ook de opinies van ouders en bestaande instituten en worden grote eisen gesteld aan het eigen oordeel.

Bovendien moeten in het voortgezet onderwijs al vroeg keuzes worden gemaakt die de loopbaan al vrij sterk bepalen en lang niet altijd bij de wezenlijke wenselijkheden en mogelijkheden op wat rijpere leeftijd aansluiten. Dit geldt al voor de school-keuze, maar komt vaak sterk bij de "pakket"-keuze naar voren. Uitermate problematisch blijkt dit vaak te zijn bij de beroeps-keuze en de studiekeuze na het voortgezet onderwijs.

Het is onvoorstelbaar hoeveel jongeren hiermee tobben, overweldigd raken door de vele mogelijkheden, door een verkeerde pakketkeuze gedwongen worden iets te kiezen waarin zij zichzelf onvoldoende kunnen verwezenlijken, via uitlotingen op een verkeerd spoor komen of in ongestructureerdheid van veel tertiair onderwijs het spoor bijster raken.

Ook hierdoor wordt de mening van de sociaal-psychologen ondersteund: men moet kiezen, al erg vroeg en vaak is men als persoon er onvoldoende toe uitgerust, terwijl de structuur van onderwijs en arbeids-situatie de problematiek nog eens extra accentueren.

De emancipatie is gaande, maar opvoeding en onderwijs hebben vaak de jongere er onvoldoende op voorbereid. Het is een goede ontwikkeling, maar het proces loopt te snel voor velen. Het is vaak een te grote sprong in een te grote ruimte.

Een overgangstijd

De indruk wordt gewekt, dat vroeger de normeringen als vaststaande kaders via een vrij paternalistisch opvoedingspatroon in gezin en schoolsituatie de jongeren werden bijgebracht en regelrecht aansloten bij de bestaande maatschappelijke structuren.

Uiteraard gaf dit minder keuzeproblemen en spanningen. Maar het hield ook structureringen in die het autonoom ontplooiën van de persoonlijke mogelijkheden belemmerden. Voor zover deze zaken nu nog gelden zullen zij meer en meer als druk worden gevoeld en verzet oproepen.

Dit geldt te meer nu de maatschappij zo in beweging is, de democratisering toeneemt, alsmede de emancipatie. Jongeren van nu komen niet meer uit met zaken die vorige generaties voor hen hebben bedacht. Zelf verworven inzichten, ideaalstellingen en normeringen vormen het instrumentarium dat de moderne jeugd behoeft om te kunnen deelnemen aan het nieuwe maatschappelijk bestel. En dit bestel is vaak verder dan veel individuele jongeren in een overgangsfase van vermelde maatschappelijke ontwikkeling. Te velen worden onvoldoende autonoom toegerust om nu zonder problemen hun weg te vinden.

Een positieve ontwikkeling

Dat dit zoveel persoonlijk leed veroorzaakt valt te betreuren, maar de ontwikkeling op zich is een toe te juichen zaak. Dat jongeren meer bewust vanuit zichzelf de maatschappij binnentreden is noodzakelijk om een samenleving te realiseren gevormd door bewust levende mensen. Onze partij heeft zich hiervoor steeds sterk gemaakt:

- de burger bij het bestuur
- een maatschappij van mondige burgers
- de mens niet de dupe laten worden van structuren
- democratisering
- emancipatie van verdrukten.

Ons program staat vol van deze en dergelijke uitlatingen. Daarom geldt te meer voor ons de noodzaak om ons te bezinnen wat te doen indien als gevolg van een gewenste ontwikkeling veel jongeren de aansluiting missen omdat het voor hen te snel gaat, of zij individueel onvoldoende toegerust zijn of beide.

Wat te doen in het beleid?

De democratisering en emancipatie terugdraaien lijkt niet haalbaar en is ongewenst.

Wat zou kunnen gebeuren is:

- voorwaarden scheppen om de autonomie-ontwikkeling binnen de gezinnen te bevorderen (bv. via ouderkursussen nieuwe stijl, en de voorlichting in het algemeen)
- het realiseren van basis-onderwijs dat het zelfstandig en creatief denken en het groepsgewijs funktioneren bevordert
- voortgezet onderwijs, dat deze trend overneemt en geleidelijk de autonomie accentueert zonder in dezen te overvragen; vasthoudend oefenen met de schooldemokratie
- een betere aansluiting van tertiair onderwijs en bedrijfsleven op het voortgezet onderwijs.

Het zijn maar enkele gedachten, die overigens regelrecht uit onze beleidsprogramma's vallen te destilleren.

Zij dienen om achterstanden in emancipatie op te heffen en liggen nogal voor de hand. Zij hebben alle gemeen, dat het overwegend lange-termijnzaken zijn, die de jongeren op dit moment maar ten dele helpen.

Over structuren

Veel moeilijker wordt het om concreet te worden over de structuren (normeringen, afspraken, regelingen) die nodig zijn om jongeren gedurende de huidige versnelde maatschappelijke veranderingen tot steun te zijn. Structuren zullen nodig blijven in deze maatschappij ter bescherming van dat wat zwak is, om de mensen adequaat samen te laten leven en chaos te voorkomen. Maar zij dienen minder het karakter te krijgen van overgeleverde historische of levensbeschouwelijke absoluutheden, die geabstraheerd in overheidsregels de maatschappij verstarren of via keurslijf-opvoedingen in gezinnen het individu inkapselen. Let wel, hiermede wil niets ten nadele gezegd zijn van de invloed ten goede of ten kwade van religie en politieke overtuiging op de mens en het menselijk gedrag. Wel wordt hiermede bedoeld het kwalijke dat gebeurt als deze structuren een eigen leven gaan leiden, niet als zinvol worden onderkend of nog erger door personen, instanties of regeringen worden gebruikt om bestaande verhoudingen te bevestigen.

Structuren dienen steeds opnieuw getoetst te worden op zinvolheid, als eigen en zinvol ervaren te worden en er te zijn ter wille van de mens.

Zij dienen minder het "du sollst"-karakter te hebben en meer vanuit de persoonlijke ideaalstellingen als een kollektief kontrakt om het leven mogelijk te maken te worden opgebouwd.

Op het scherp van de snede

Als wij dan over jongeren en noodzakelijke structuren spreken balanceren wij steeds op het scherp van de snede.

Zij zullen, gevoelig geworden in het verleden, deze te gemakkelijk ervaren als autoritair en de oudere generaties (en vooral de behoudende krachten daarin) zullen ze gemakkelijk gebruiken om vertrouwde situaties te bevestigen.

Als partij en als beleidsbepalers komt men hier alleen maar uit als de structuren duidelijk dienen om de jeugd het leven leefbaar te maken, als dit herkenbaar voor hen is en als hierover een voortdurende dialoog tussen oud en jong gaande blijft.

En eigenlijk geldt dit voor alle structuren, dienstbaar aan groepen in minderheidssituaties, en ook voor de individuele mensen aanzien van gestelde regels en voorschriften.

Duidelijkheid en openheid vanuit degene die ze opstelt, een dialoog met degenen waartoe zij dienen en voortdurende actualisering en correctie-mogelijkheid sluiten aan bij behoeften van mensen die niet gehoorzaken uit angst, maar vanuit een bewuste behoefte om het leven gezamenlijk leefbaar te houden.

Ik zal de eventueel gewenste structuren in verband met het onderwerp wat nu aan de orde is op dit moment ook niet uitwerken, dan zou ik mijzelf tegenspreken.
Zij dienen in dialoog geformuleerd te worden.

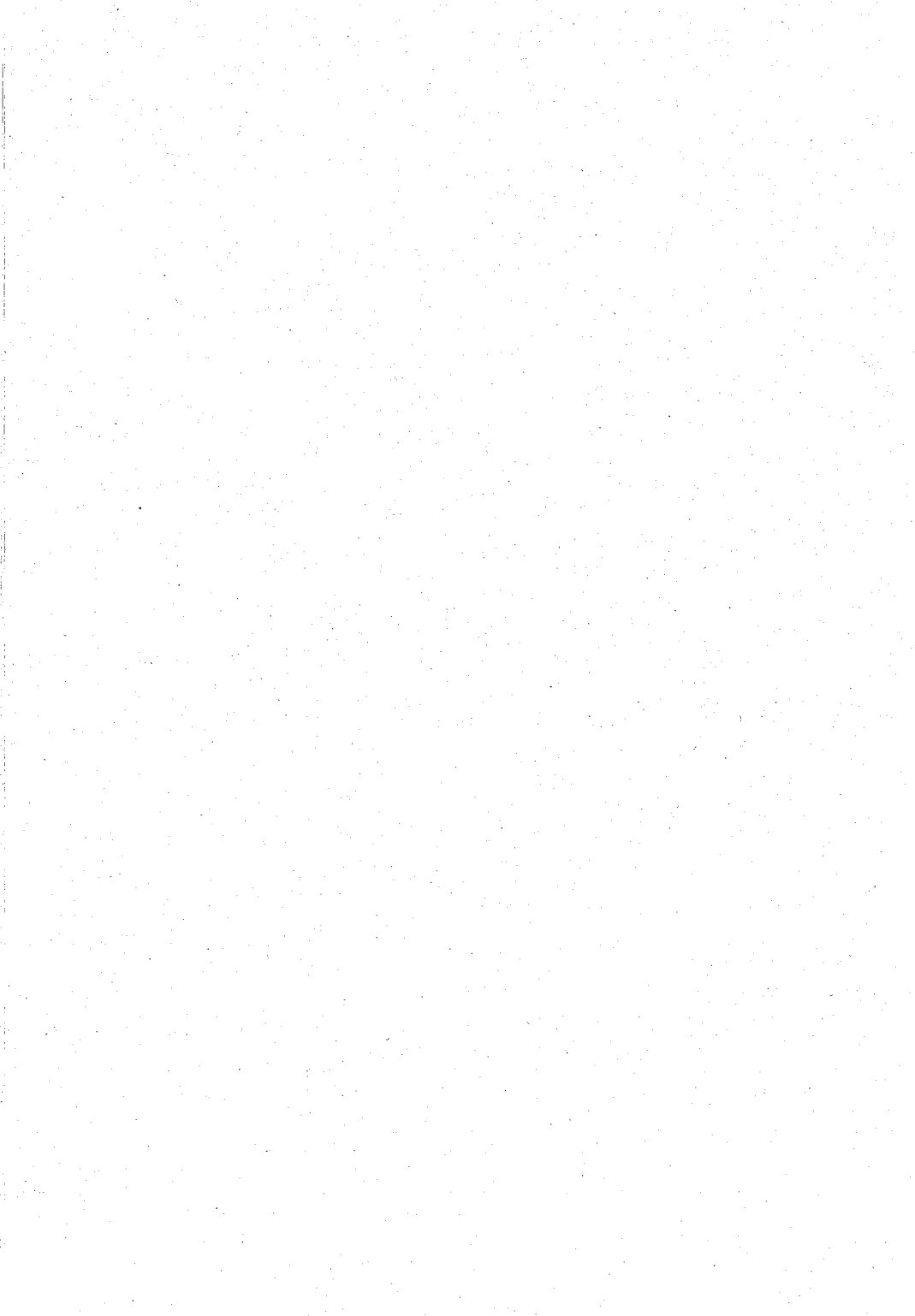
In mijn ogen zijn deze zaken juist voor een partij als Democraten '66 van groot belang. Het betekent dat "in alle redelijkheid" gebalanceerd moet worden op het scherp van de snede in het streven naar een maatschappij van mondige mensen met structuren die er zijn om hen te dienen en die uit hun ideaalstellingen resulteren en niet hen inkapselen omdat zij wezensvreemd zijn.

Dat betekent géén valse rust in overgeleverde (vaak overleefde) maatschappelijke konstellaties of ideologieën.
Het betekent ook niet de gemakkelijkste weg, want het vraagt steeds om herbezinning en terugkoppeling en sluit welvoldaan verder sudderen voor altijd uit.

Spanning en creativiteit gaan echter hand in hand, en dat is een identiteit die jong houdt, dat geldt ook voor een politieke partij.

D'66 dient nooit een gezapige stroom te worden, maar zichzelf te blijven: als een bruisende bergrivier!

Attraktief voor jongeren en jeugdigen van hart van welke leeftijd ook.

DE VOLGENDE GENERATIE

door Henry Potman. ¹⁾

De nieuwe generatie lijkt er qua opleidingsniveau en materieel goed voor te staan. Maar bekijken we haar werkelijke positie in de emanciperende samenleving, dan blijkt dat de jeugd met grote problemen te maken heeft, die verband houden met het feit, dat zij juist net niet als volwaardig gezien wordt. Verder blijken er weliswaar verbeterde ontplooiingsmogelijkheden, maar zijn de kansen om die waar te maken in hoge mate ongelijk verdeeld. Om het geheel beperkt te houden zijn deze twee problemen toegespitst op het onderwijs.

Schooldemocratie

Mik noemt in zijn referaat een aantal malen de emanciperende en democratiserende tendensen in de maatschappij, die de huidige jeugd ten goede komen. Al in het voortgezet onderwijs komen jongeren in aanraking met die democratisering. Meedoen aan de schooldemocratie is een soort leerproces, omdat de jongeren ook na hun schooltijd met democratie te doen zullen krijgen.

Maar aan het eind van de zeventiger jaren steekt de grote matheid duidelijker dan tevoren de kop op, zien we de democratisering op scholen doodbloeden met name door een gebrek aan animo bij de leerlingen.

Daarvoor kunnen een aantal oorzaken worden aangewezen.

In de eerste plaats wordt de houding van de leerlingen vaak niet begrepen door ouders en personeel en als onvolwassen van de hand gewezen. In de schoolraad ontstaat vaak een front van behoudende krachten tegenover de leerlingen die dan worden "overruled", omdat ze over minder sociaal-communicatieve vaardigheden beschikken dan de overige leden van de schoolraad.

Verder hebben schoolraden vaak niet meer dan een adviserende taak; het bevoegd gezag kan de adviezen makkelijk naast zich neerleggen. Met name leerlingen zijn daar erg gevoelig voor.

Ten derde is er op school veelal een kleine groep actieve leerlingen in de leerlingenraad, die het oefenen met schooldemocratie niet nodig heeft. De meeste - niet actieve - leerlingen worden niet bereikt en dit betekent, dat de leerfunctie van de schooldemocratie aan hen voorbij gaat.

Tenslotte is er een discrepantie tussen de situatie tijdens de lessen, waar men nog duidelijk aan een lijn wordt gehouden en het meedoen aan de schooldemocratie, waarbij de leerlingen veel vrijer zijn. De stap van de ene naar de andere situatie is vaak zeer groot en men neemt die dan ook niet makkelijk.

Na het signaleren van deze problemen dienen een aantal mogelijke oplossingen genoemd te worden, die er wellicht toe kunnen leiden, dat leerlingen meer gemotiveerd raken voor de democratisering op school.

¹⁾ Met dank aan Jenneke Ringnalda-Lels (Den Haag) en Dick Plekken (Lochem).

- Zo zou er een andere verhouding moeten ontstaan tussen leerlingen in de raad en de overige schoolraadsleden, zodat die de leerlingen meer kunnen stimuleren en begeleiden en hen niet als tegenstanders beschouwen.
- De schoolraad moet meer zijn dan een adviesraad: het bevoegd gezag zou wat betreft besluiten de instemming moeten hebben van de raad (zie in dit verband het initiatief wetsontwerp inzake de medezeggenschap van Van Kemenade c.s. medio 1978).
- De schoolleiding moet samen (!) met de leerlingenraad de resultaten van het meedoen aan de besluitvorming zichtbaar maken voor de gehele schoolgemeenschap.
- Docenten moeten af van het strakke regelen van gedrag van leerlingen (wat overigens niet betekent, dat elke structurering van het onderwijs weg moet vallen); het creatief, vrij en zelfstandig denken van jongeren moet optimaal bevorderd worden.

Deze en andere factoren zullen aan de wieg moeten staan van verdere democratisering en emancipatie. Daarbij gaat het niet alleen om het creëren van fraaie structuren, maar om de wil met name van de kant van de huidige generatie volwassenen, tot wezenlijke democratie in onze samenleving te komen. Dialoog tussen jong en oud dient hierbij op de voorgrond te staan, opdat de jonge generatie de kans krijgt in te groeien in de zich democratiserende en emanciperende samenleving.

Belangrijk is dat deze democratisering niet alleen voorbestemd is voor scholen van het algemeen voortgezet onderwijs, maar ook mogelijk moet zijn op scholen voor het lager beroepsonderwijs, zodat de leerlingen ook daar leren omgaan met democratievormen en leren voor zichzelf op te komen. Met name moet die groep jongeren mondiger worden gemaakt en er ligt wat dit betreft nog veel terrein braak. Het valt in deze op, dat Gerrit Mik nauwelijks onderscheid maakt tussen jongeren die intellectuele (cognitieve) begaafdheden hebben en jongeren die anders begaafd zijn, bijv. op creatief en ambachtelijk gebied. Mik richt zich meer op eerstgenoemden, die in de huidige ontwikkelingen van democratisering en emancipatie beter kunnen meekomen, dan de meer praktisch begaafden. Dit is o.a. een gevolg van ons onderwijs en het valt op dat jongeren op LBO scholen minder oefenen om sociale vaardigheden te verkrijgen en dus ook op dat gebied in de toekomst minder sterk in de maatschappij zullen staan, waar die vaardigheden vereist lijken.

In het LBO zullen medezeggenschap en het ontplooiën van het zelfstandig en creatief bezig zijn, duidelijker dan tot nu toe gestimuleerd en geactiveerd moeten worden.

De lager geschoolde jeugd

Minder geschoolde en ongeschoolde jongeren verkeren in onze samenleving vaak in een moeilijke positie. Volgens prof.dr. R.W. Jongman *) komt uit deze groep ook het meeste jeugdgeweld en -vandalisme voort.

*) Prof.dr. R.W. Jongman, Voordracht gehouden op 20 oktober 1977 t.b.v. de studiedagen "Geweld en Vandalisme in Den Haag."

Het gaat hier veelal om jongeren uit de sociaal zwakkere milieu's - geen hoog inkomen en laag opleidingsniveau van de ouders.

Al op de basisschool wordt deze groep veelal geconfronteerd met mindere resultaten, waardoor een zekere mate van minderwaardigheid ontstaat. Dit kan inwerken op de karaktervorming van een mens. Een lichtpunt in deze is dat men op de basisschool niet meer zo sterk werkt met cijfers als symbolische medailles.

Een nadeel van ons onderwijssysteem is, dat het gericht is op de middenklasse in de samenleving. Het probeert de jeugd uit de lagere sociale milieu's omhoog te halen, waardoor het een afstand schept tussen gezin- en schoolomgeving van het kind. Vaak resulteert dit in een houding tegenover het onderwijs, die niet bevorderlijk is voor goede resultaten op school. Daar komt bij dat in ons onderwijs de cognitieve vaardigheden door docenten hoog gewaardeerd worden. Indien ze dat niet meer in cijfers laten blijken, komt het tot uitdrukking in hun houding in de klas. Het lijkt voor de ontwikkeling van het kind een noodzaak, dat het zich een eigenwaarde kan aankweken, die niet op de school afgebroken mag worden. De onderwijsgegenden zouden in het algemeen meer nadruk kunnen leggen op de sterke kanten van elk kind. Dit resulteert er in, dat bij sommige kinderen de cognitieve vaardigheden minder benadrukt moeten worden, al moeten die wel zoveel mogelijk ontwikkeld worden. Het onderwijs moet niet programma-gecentreerd zijn, maar kind-gecentreerd, waardoor het kind tot optimale individuele ontplooiing kan komen. Daarin moeten kinderen die op school wat moeilijk kunnen meekomen extra aandacht krijgen tijdens de lessen en bijlessen.

Er wordt wel beweerd, dat individu-gericht onderwijs mogelijk is indien het aantal leerlingen per leerkracht minder wordt. Maar naast kwantitatief meer aandacht, zal ook de kwaliteit van die aandacht verbeterd moeten worden, waarbij te denken valt aan begeleiding door school-begeleidingsdiensten, maar ook een voortdurende (na)scholing van onderwijsgegenden.

Hierbij moet er echter voor gewaakt worden, dat men niet te veel vergt van de kinderen, zodat de uitwerking averechts is en zij een hekel krijgen aan het onderwijs.

Het is van groot belang, dat kinderen plezier blijven houden in het onderwijs. Dit geldt ook voor het vervolg-onderwijs. We moeten niet blijven trachten jongeren omhoog te trekken op de maatschappelijke ladder - het overigens ook niet tegenhouden! - maar de jeugd in het onderwijs laten zien, dat elke arbeid zijn eigen waarde heeft voor de maatschappij. Op die manier zullen kinderen gemotiveerd een bepaalde richting inslaan en indien ze het lager beroepsonderwijs volgen niet het idee hebben minder te zijn dan havo- of vwo-leerlingen.

Het lager beroeps onderwijs

Ook leerkrachten in het LBO dienen er voor te zorgen dan jongeren gemotiveerd raken voor het onderwijs. Zij moeten ernaar streven het verschijnsel van de zgn. "drop-outs" te voorkomen, omdat diploma's in onze maatschappij zeer belangrijk geacht worden.

Jongeren in het LBO zullen ook cognitieve, creatieve en sociale vaardigheden moeten ontwikkelen om later in de maatschappij te kunnen functioneren. In dit geval is algemeen vormend onderwijs in het LBO van groot belang, maar dit mag niet ten koste gaan van het aanleren van ambachtelijke vaardigheden. Hier ligt het dilemma voor het LBO. Leerplichtverlenging kan een oplossing zijn (overigens ook voor het verminderen van de jeugdwerkloosheid). Maar bij de jongeren in de leeftijd van 15-16 jaar bestaat vaak een behoefte - o.a. geschapen door de consumptie-maatschappij - geld te verdienen en dus te gaan werken. Bovendien heeft een deel van de jongeren het onderwijs na + 12 jaar wel bekeken en denkt meer vrijheid te kunnen vinden buiten het onderwijs. Die behoefte moet niet gefrustreerd worden, maar er moet wel een goede invulling plaats vinden van verlenging van het leerrecht.

Overigens bij het algemeen vormend onderwijs nog de kanttekening dat scholieren van het LBO vaak een duidelijke voorkeur hebben voor praktijkvakken. De LBO jongeren zijn vaak minder theoretisch ingesteld. Als gevolg van deze demotivatie zou je je kunnen afvragen wat de betreffende jongeren oppikken van het algemeen vormend onderwijs. De effectiviteit van dat onderwijs zou eens onderzocht moeten worden.

In het algemeen is het van belang, dat onderwijs voor jongeren interessant is en dat men niet halverwege zonder diploma afhaakt. Daarbij kun je aan andersoortige diploma's denken. Bijvoorbeeld een diploma dat een brede profielschets geeft van een leerling met zijn of haar sterke en zwakke punten op gebied van creatieve, sociale, cognitieve en ambachtelijke vaardigheden.

Drop-outs

Desondanks blijven er jongeren (in elke vorm van het onderwijs) die voor een diploma gehaald te hebben het onderwijs laten voor wat het is. Als ze willen gaan werken verkeren ze op de arbeidsmarkt in een zwakke positie en zullen regelmatig werkloos zijn. Gerrit Mik stelt in dit verband, dat de problematiek van de jeugdwerkloosheid zo evident is, "dat zij ieder weldenkend mens direct zal aanspreken en tot activiteit ter opheffing van deze misstand zal brengen." ¹⁾ Maar er gebeurt weinig. Het probleem van de jeugdwerkloosheid wordt alleen maar groter en slaat diepe wonden in het "zelfgevoel en toekomstperspectief van jonge mensen in deze tijd." ¹⁾

Tijdens die werkloosheidsperiode leert men niets en blijft ook op latere leeftijd in die zwakke positie (op de arbeidsmarkt). Het lijkt in dit verband van belang althans te denken aan een soort sociale werkplaats voor werklozen, waar men ambachtelijke vaardigheden krijgt bijgebracht.

De "drop-outs" die wel werk vinden hebben vaak slecht betaalde baantjes, die ook nog in laag aanzien staan. Vaak betreft het hier eentonig werk aan de lopende band. Men krijgt op die manier een etiket opgeplakt en die jongeren, die toch altijd al achteraan hebben gelopen,

¹⁾ Zie referaat van Gerrit Mik.

gaan zich uit gevoel van machteloosheid verzetten tegen de samenleving. Dat leidt soms tot geweld en vandalisme.

Een oplossing hiervoor op korte termijn lijkt straathoekwerk, maar in feite is dat "kurieren am Symptom." Toch moet er op korte termijn veel gebeuren, omdat we hier te maken hebben met volwassenen van morgen. Hoe zullen die dan tegenover de maatschappij staan?!

Op lange termijn kun je denken aan de eerder genoemde aanpassingen in het onderwijs. Wenselijk is in ieder geval, dat jongeren zich kunnen identificeren met de schoolgemeenschap, waarvan ze lid zijn door die gemeenschappen kleiner op te zetten, zodat het individu niet het gevoel krijgt in de massa op te gaan. Ook kan integratie van school, buurt en vrijetijdsbesteding daartoe een positieve bijdrage leveren.

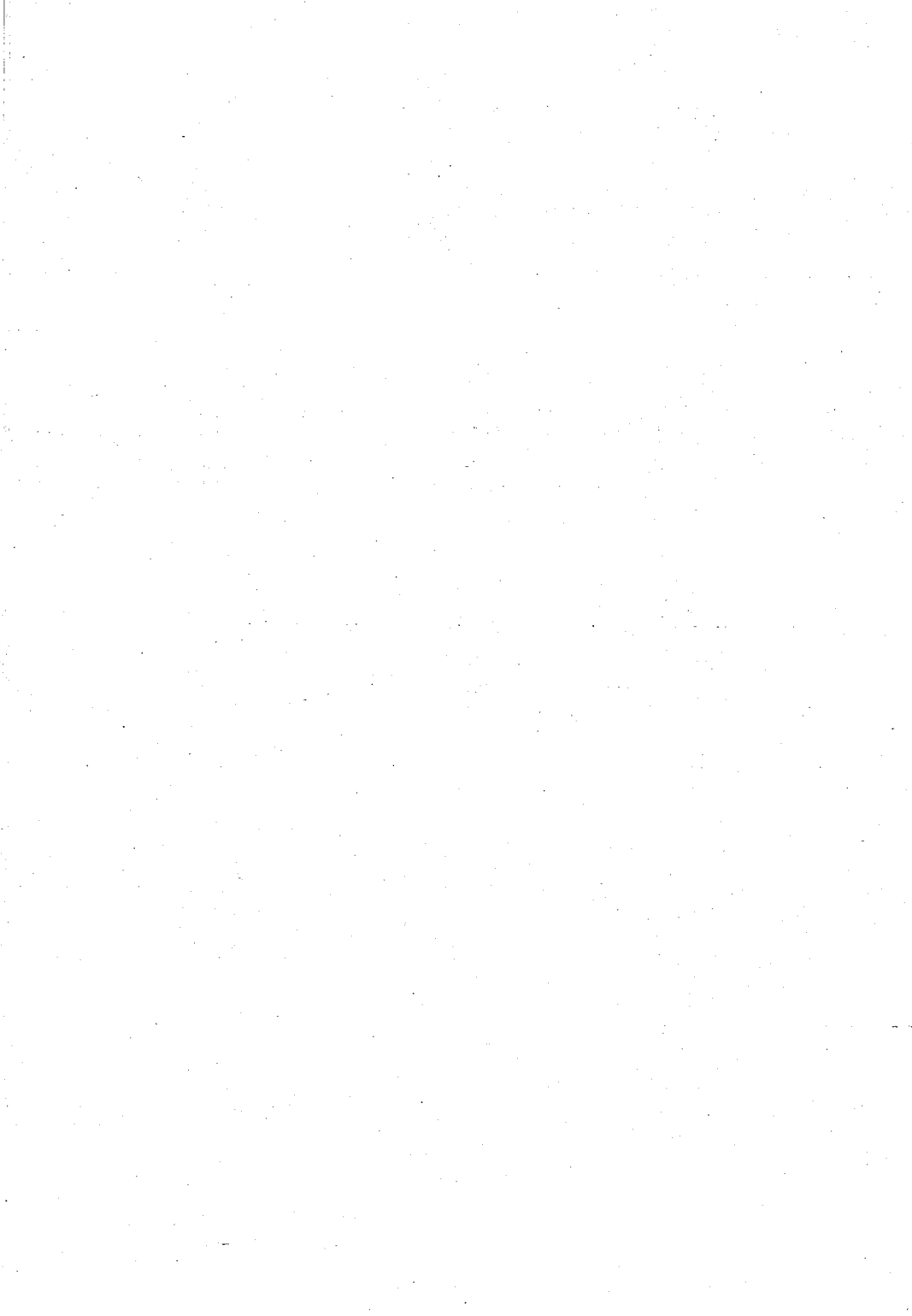
De status van het ongeschoolde werk zal opgewaardeerd moeten worden. Dit kan alleen bereikt worden door een mentaliteitsverandering in de samenleving, die zijn wortels moet vinden in het onderwijs waar men de jeugd moet wijzen op het belang van - ongeschoolde - arbeid in onze maatschappij.

Het gaat erom dat zij, die over minder intellectuele vaardigheden beschikken, als volwassenen van morgen dezelfde kansen krijgen als de meer intellectuele jongeren, waarbij ontplooiingskansen en -behoeften van de eerste groep gelijkwaardig kunnen zijn aan die van de tweede.

Besluit

De nadruk in het bovenstaande ligt op het belang van het individu in het onderwijs en de rest van de samenleving. Daarvoor moeten we werken aan demassificatie van onderwijs en maatschappij. Dan kunnen ontplooiingsmogelijkheden en -motivatie van elk individu groter worden en kan de samenleving verder gevormd worden door bewust levende mensen.

Gelukkig tref ik een dergelijke teneur aan in het referaat van Gerrit Mik, maar het doet mij nog veel meer plezier, dat ik dit streven vind binnen D'66.

CO-REFERAAT VAN ELSE-ROSE KUIPER

Alles moet leuker!

"De mensen van de toekomst zullen de grijsheid achter zich laten, levendig leven, ervan houden zich te uiten, zullen mensen zijn die hun vrije tijd creatief willen doorbrengen," meldt ons een bekend Nederlands warenhuis.

Ziet u het voor u? Prima.

Mensen hebben door de eeuwen heen geloofd/gehoopt dat hun zonen en dochteren beter zouden zijn dan zij, c.q. de troep die zij niet konden ruimen wel zouden kunnen laten verdwijnen. Maar wee je gebeente als je anders bent dan je ouders als ideaal en probleemoplossend beschouwen. Dan word je veroordeeld. Maar mensen zijn mensen en mensen doen menselijke dingen.

De tegendraadse beweging in de zestiger jaren werd door de ouderen niet bepaald met open armen ontvangen. Zo wordt ook de huidige generatie jongeren getoetst volgens de ideeën van een vorige generatie. De opmerking: "Wat moeten we met deze jongeren aan" is dus niet nieuw. Een positiever uitgangspunt lijkt mij: "Hoe komen we er met deze jongeren uit?"

Ik vind dat de heer Mik goed weergeeft wat grote problemen zijn waar je als jongere tegenaanloopt:

- De geweldige hoeveelheid informatie per radio, t.v., kranten, school, werk, universiteit enz. Je kunt het niet of nauwelijks verwerken. Tegenwoordig krijg je al vanaf je zesde jaar de wereld op je rug.
- De normen en waarden, die je zelf zult moeten uitzoeken uit 1001 mogelijkheden, terwijl de onzekerheid alom heerst.
- De werkloosheid, hoe het voelt om als jongere geen baan te krijgen, is moeilijk te begrijpen voor hen die niet werkloos zijn, dat je, ook al heb je geld, als je je lid van een overbodige generatie voelt, je je moeilijk uit dankbaarheid gelukkig kunt zijn.
- De geweldige hoeveelheid mensen en de daarmee gepaard gaande problemen als huisvesting, maar ook lawaai en andere vormen van verontreiniging.
- Het probleem van de lange opleiding, die naast de neiging om bevoogdend en kleinhoudend te zijn de noodzaak van het plaatsen van jezelf in de maatschappij uitstelt en die daardoor een geestelijke rijping vertraagt. Indien je het zo stelt, en ik denk dat je het zo moet stellen, is dit een blamage voor het onderwijs, dat gericht heet te zijn op individuele ontplooiing.

Ik kom hier later nog op terug.

Wat hij minder aanstipt is de scheiding tussen verstand en gevoel, die in onze maatschappij vrij goed tot stand is gebracht.

Gevoel is voor kunstenaars, zij moeten hun gevoel cultiveren en heel hard werken, want de staat heeft veel geld in ze geïnvesteerd.

Verstand, dat is voor mensen die in ivoren torens in dienst van de wetenschap staan, waar zakelijkheid en objectiviteit centraal staan.

Door al deze dingen ontstaat een schijnwereld, waarin je langs de realiteit heen leeft. Een bekend voorbeeld is de televisie, die dit versterkt. Op de onmogelijkste tijden word je geconfronteerd met enorme hoeveelheden ellende, wat je met je verstand wel weet, maar

waar je gevoel niet meer meedoet. Wie vond het ooit niet vreemd dat televisie-personages er "in het wild" echt zo uitzien? Ik groette iemand op straat wel waarvan ik me tien stappen later pas bedacht, dat ik hem/haar slechts van het scherm kende. Wordt er een stok tussen de spaken van de wielen van de goed draaiende machine gestoken, zoals in de afgelopen winter, dan gaat alles goed fout. Iedereen is opeens weer meer op elkaar aangewezen en mensen worden weer met mensen geconfronteerd. Ook typerend voor deze schijnwereld is onze houding ten opzichte van de dood. Alles wat hiermee te maken heeft, stoppen we weg. We lijken de konijnen uit het boek "Waterschapsheuvel" wel, die niet wilde zien, dat er telkens konijnen verdwenen. Ze bleven toch op hun plek en ze aten liever wat extra sla om te vergeten.

Op de jongeren zelf wordt veel druk uitgeoefend, ze moeten aan alles meedoen, er wordt van ze verwacht dat ze overal een mening over hebben en door de commercie worden ze als doelgroep gezien. Haaks hierop staat onze wetgeving, die zegt dat de ouders totaal verantwoordelijk zijn. Kinderen zijn handelingsonbekwaam, niet aansprakelijk voor onrechtmatige daden, hebben geen eigen keuze van medische behandelingen. Hier wordt in de praktijk de hand wel mee gelicht, maar daar waar kinderen geen recht op eigen religie, geen recht op vereniging enz. krijgen, wordt het wat vreemd. Wanneer je op je achttiende stemt, zijn je ouders verantwoordelijk, wanneer je op de zestiende lid wordt van een politieke partij ook. Kinderen kunnen nooit een partij zijn tegen hun ouders. In Zweden is dit anders geregeld, daar kunnen kinderen zichzelf uit de ouderlijke macht laten ontheffen.

Wat betreft het feit dat er een beroep wordt gedaan op de zelfstandigheid van jongeren, wil ik ingaan op de opmerking van Henri Potman, over schooldemocratie. Hij zegt dat de schooldemocratie doodbloedt en daarbij noemt hij een aantal oorzaken. Ik ben minder pessimistisch. Er is pas een landelijk overleg scholieren opgericht, die allerlei initiatieven op het gebied van schooldemocratie stimuleert en dat helemaal door de jongeren zelf is opgezet. Er zijn nu al zestig scholieren organisaties aangesloten. Waar deze mensen vooral moeite mee hebben, is de informatie-verstrekking op de scholen. Mede hieruit blijkt dat de huidige jongeren bij het bezig zijn met democratie weinig handreiking wordt geboden. Het functioneren binnen democratie is niet gemakkelijk, er moeten veel zaken geleerd worden, bijvoorbeeld lessen in het doorzien van manipulatie op allerlei niveau. Van groot belang is dat het verkrijgen van vaardigheden voor democratie niet beperkt wordt tot die onderdelen van het onderwijs die opleiden tot leidinggevende functies binnen de maatschappij. Henri Potman duidt in dit verband al op het L.B.O. Behalve enkele andere zaken is het zich mondeling kunnen uiten geweldig belangrijk geworden, waarbij er ook nog vaak niet geluisterd wordt naar wat men bedoelt, maar enkel naar wat men zegt. Stelt u zich nú het desastreuze geval voor dat een buitenlandse werknemer bent of in dit geval een kind van een buitenlandse werknemer.

Er zijn ongeveer 100.000 buitenlandse kinderen op de 1.500.000 autochtonen in het elementair onderwijs. Voor deze kinderen zijn de Nederlandse taal en het cultuurverschil tussen op school en thuis grote problemen. Het verschil in pedagogische aanpak is enorm. Ze vinden het Nederlandse optreden slap, thuis is het gezinshoofd nog alles bepalend. Arabieren die bij ons logeerden b.v. keken hun ogen uit, toen de kinderen ook meededen aan het tafelgesprek.

Er wordt nu geprobeerd om bi-cultureel onderwijs te geven, maar het is nog niet duidelijk of en zo ja hoe en aan de Nederlandse eisen en aan de buitenlandse eisen volledig moet worden voldaan.

De kinderen komen in twee werelden te leven, de ouders zijn vaak nog op het vaderland gericht en zien niet zelden de Nederlandse cultuur als minderwaardig. Kinderen verkeren in de situatie waarin ze zich wel betrokken gaan voelen bij Nederland.

Door de taalproblemen komen de jongeren, die wel een opleiding volgden in hun eigen land, b.v. een atheneum, nu in andere opleidingen terecht, b.v. MAVO. Er zijn te weinig intensieve cursussen op taalgebied.

In het vaderland is het gewoon elkaar op straat of op de markt te ontmoeten en veel sporten als karate te doen. Dat is hier niet gebruikelijk.

Alle andere effecten, die de Nederlandse jeugd raken, raken hen nog versterkt, zoals werkloosheid, huisvesting en identiteitscrises. Er ontstaan spanningen binnen het gezin enerzijds en met de Nederlandse maatschappij anderzijds, wat zich uit in grote psychische problemen. De Nederlandse psychiatrie en kindbescherming zijn er niet op hun mentaliteit ingesteld. Door het gebrek aan eigen kader is het voor deze groep erg moeilijk om zich o.a. politiek te roeren.

Ik beluister aan alle kanten stemmen die zeggen dat het met de jongeren matheid alom is. Men wil ze activeren, mee laten doen op een manier die "men" het beste lijkt. Men wil ze pressen om bezig te zijn in doegroepen om de huidige puinhoop op te ruimen. Toch denk ik niet dat de ouderen op deze manier jongeren moeten activeren. Wel ligt het binnen hun verantwoordelijkheid de belemmeringen die er op het ogenblik liggen voor de jongeren op te heffen. Als voorbeeld kom ik terug op de problematiek van de kinderen van buitenlandse werknemers, waar een berg werk moet worden verzet, zo ook op het gebied van de rechtspositie van kinderen.

Als laatste zou ik u hier zo verschrikkelijk graag willen vertellen dat de jongeren claims op u leggen voor de toekomst, u verbieden onnet om te springen met zaken als kernenergie, schaarse grondstoffen, oceanen, kernwapens, maar dat kan niet. Helaas is het ook niet zo dat het op een emanciperende manier opvoerden van jongeren het niet inwilligen van deze claims rechtvaardigt.

Beide zijn nodig. Er zijn best nieuwe bronnen, zoals de mannenbeweging, evenals de vrouwenbeweging, en het zoeken naar nieuwe relatievormen. In hoeverre zij de problemen in de toekomst versterken of juist oplossen, kunnen we nu niet zeggen.

De politiek zal de vindingrijkheid van de mensen moeten exploiteren en niet de domheid om zo zijn probleemoplossend vermogen te vergroten.

DE VOLGENDE GENERATIE

door Jacqueliën Soetenhorst-de Savornin Lohman.

1. Mogelijke misverstanden rond het thema

In een boek dat gaat over "mijn generatie" de jong-volwassenen uit de zestiger jaren - beschrijft Kenneth Kenniston het type persoonlijkheid dat bij de post-industriële maatschappij van toen - de jaren zestig dus - past. Hij schetst een typische vertegenwoordiger van "the lost generation" ook wel "the uncommitted" genoemd. De flexibele, tot aanpassing geneigde figuur zonder herkenbare wortels in familie, traditie of geloof en zonder duidelijk perspectief in de zin van figuren waarmee hij of zij zich kan identificeren; erger nog: de voorbeelden uit zijn omgeving zijn verachtelijk. De ouderen hollen met ezelsoeren op achter een welvaartsspeen aan. Hij weet één ding zeker: dat niet.

Natuurlijk - zo stelt Kenniston - ook deze ouders zijn aangetast door de radicale veranderingen uit de vijftiger jaren; zo voeden zij hun kinderen heel anders op dan de generatie daarvoor. "Maar het pure feit dat zij kinderen hebben en een gezin stichten, dat geeft de samenleving de nodige stabiliteit en band met het verleden in een blijkbaar stuurloze wereld."

Zo'n twintig jaar later - bijna een generatie verder - blijkt deze uitspraak alweer achterhaald. Ook dit laatste restje stabiliteit valt weg. We zien het geboortecijfer dalen en wie praat over de stabiliteit van het gezin zal anno 1980 slechts een milde glimlach bij toehoorders ontlokken. We weten niet beter of iedereen is in alternatieve samenlevingsvormen gewikkeld, gescheiden of in groepstherapie. Zo'n half miljoen mensen consulteren in Nederland dagelijks hulpverleners uit de medische of maatschappelijke zorg. Hun problemen liggen vooral op het relationele vlak. Zijn wij dan reddeloos op drift, stuurloos, uitzichtloos en waardeloos? Of zijn deze nieuwe vormen van omgaan met elkaar, waarin vooral de andere manier van omgaan tussen de sexen opvalt, een bron van vernieuwing? Leidt dit op den duur tot een herwaardering op alle fronten, een herijking van instituten als kerk, gezin maar ook onderwijs, leger en politie? Ik kom op deze vraag aan het eind van dit betoog terug.

Op dit moment - nu ik nog niets griezeligs over de toekomst heb gezegd, nog geen enge voorspellingen heb gedaan over de chips, de verspilling, de economische teruggang - is mijn doel alleen maar dit. Futurologen - en dat zijn wij allemaal een beetje, vooral wanneer wij het hebben over de volgende generatie - hebben de neiging om hun eigen angst en hoop over de toekomst te vertalen in zogenaamde feiten. Wie over een goede pen beschikt kan dit toekomstbeeld aanmerkelijk maken. Anderen herkennen daarin iets van hun eigen ervaring en zo krijgt een persoonlijk gekleurd toekomstbeeld de status van

"maatschappij-analyse" en daarmee algemene geldigheid. Houd je deze tegen het licht, dan blijkt zij te bestaan uit normatieve uitspraken. Dit gaat vooral op als de volgende generatie op de proppen komt. De ene keer overheerst de angst, men praat dan graag over het generatieconflict of over de kloof tussen de generaties, de andere keer kleurt de hoop het geheel en zijn er overspannen verwachtingen over de creativiteit en het vernieuwend elan van de jonkies.

Generaties volgen elkaar niet schoksgewijs op. Jongeren gaan druppelsgewijs aan het bestaande meedoen. In dit leerproces maken zij zich de bestaande gedachtespinsels, verwachtingspatronen en conventies eigen. Wie dit niet doet, loopt het risico "uit de boot" te vallen; er is in het type maatschappij dat wij nu kennen weinig ruimte voor rebellie en opstandigheid. Vernieuwingsimpulsen of explosies als de Franse revolutie zijn onaannemelijk in ons maatschappij type. Toen in de jaren zestig de studenten-revoltes in Parijs leken over te slaan naar de arbeidersbeweging, kregen de mensen er al gauw genoeg van; de vuilnisbakken werden niet meer opgehaald, de post werd niet bezorgd, de electriciteit viel uit; kortom, de grote bureaucratieën waaraan de voorgang van de dagelijkse gang van zaken is toevertrouwd, mogen en kunnen niet haperen.

De doorbraak uit de tweede helft van de jaren zestig - toen het er even op leek of alles anders kon of de verbeelding aan de macht mogelijk was - is dan ook vergeleken met de Franse revolutie niet meer dan een rimpeling in het twintigste eeuwse watervlak.

In de jaren zeventig kwam al gauw de kater. De democratisering van de samenleving bleek niet zo eenvoudig te realiseren. De gekozen minister-president, de gekozen burgemeester, het bleken plannen die stuitten op grote weerstanden, naïeve middelen om een wezenlijke verandering in de menselijke verhoudingen - zeg machtsrelaties - van de grond te krijgen. Kijk om je heen - zo schrijft de cultuur-filosoof Berger in "the homeless-mind": wat je ziet is bureaucratie, de producten van schaalvergroting, opgehoopte deskundigheid en technocratie. Wij voelen de contacten met deze machtsinstituten aan als onpersoonlijk "onmenselijk", we passen ons redelijk aan, leren locketgedrag dat anders is bij de post-giro dan bij de bank, maar met menselijke waardigheid, warmte en gevoel heeft het weinig te maken. Het is een bureaucratische vorm van "rechtvaardigheid." Wij moeten er maar aan wennen als pakketjes met een nummertje door het apparaat geloodst te worden en hooguit proberen zelf op het etiketje te kijken. Dat heet dan bescherming van de "privacy". Onze emoties houden we in, totdat wij bij het juiste deurtje zijn waar we ze mogen uiten.

Nog één hedendaagse cultuurpessimist wil ik noemen, Christopher Lasch. Hij ziet hoe in de loop van de twintigste eeuw professionals het vermogen van mensen om zelf problemen op te lossen hebben ontkracht. Een moeder moet naar een deskundige voor haar opvoedingsproblemen, een fysieke klacht komt bij de bedrijfsgeneeskundige dienst, scholing - vroeger volkomen natuurlijk een taak van de directe omgeving - vindt plaats in leerfabrieken; al deze instituties kennen hun eigen wetmatigheden en walzen voort, zonder dat correctie

plaatsvindt op grond van onze eigen ervaringen. Integendeel, wij schikken ons in de eisen van deze organisaties, zoals ik ze wel eens genoemd heb. En toch deze organisaties zijn geen dingen, geen natuurrampen die zich onttrekken aan onze beïnvloeding, zij zijn door mensen bemand, door u en door mij en door de komende generatie.

Is in de verzorgingsstaat bijsturing vanuit de basis - de directe ervaring van mensen - al vrij ondoenlijk, hetzelfde geldt voor de manoeuvreerruimte aan de top. De overheid spreekt zorgelijk over "botheid van overheidsinstrumenten", radicale voorstellen verliezen in de loop van het proces aan daadkracht, zodat het eindproduct zich geruisloos laat inpassen in het bestaande.

Wij zien dus aan de ene kant de machteloze enkeling tegenover mammoeth-instituten en aan de andere kant mammoeth-instituten die te log zijn om in te grijpen. Het zal duidelijk zijn: ik schat de mogelijkheden voor radicale hervormingen uitgaande van de volgende generatie niet erg hoog. Het meedoen in de bestaande instituten en het absorberen van kennis, vergt zoveel energie dat er voor denken en experimenteren met maatschappijvernieuwing weinig overblijft.

De Nederlandse socioloog Piet Thoenes trekt deze lijn consequent door naar de toekomst (van wetenschap tot utopie). Hij onderscheidt een A- en een B-cultuur. De eerste zorgt voor de bestaansvoorwaarden: voeding, veiligheid, energie. Een aantal mensen hebben daar plezier in en werken dus in de A-cultuur. Daarnaast is er een B-cultuur die elk wat wils biedt. Communes, maar ook gezinnen, microbiotische gemeenschappen of hoogbouwreaks. Thoenes vindt dit een aantrekkelijk perspectief. Ik vind het eng. Ik vind het vooral eng omdat er duidelijke tendenzen in die richting zijn. We zijn al een eind op die weg gevorderd. Een kleine technocratische elite houdt zich bezig met de randvoorwaarden, waarbinnen de grote massa een redelijk bestaan kan vinden.

Recent onderzoek wijst uit dat de automatisering als neveneffect heeft het afbrokkelen van het middenkader, waardoor de arbeids-situaties polariseren. Een kleine deskundige top en een brede laag ongeschoolden of makkelijk omschoolbare werkers. Soms is er een massale uitbarsting van onvrede. We zien dit in massale protestdemonstraties zoals West-Duitsland deze kent in Brockdorf. Zij weerspiegelen eerder machteloosheid dan dat zij een uiting vormen van emancipatoire humaniserende krachten.

Ik kom - na deze subjectief getinte beschouwingen - toe aan de presentatie van een aantal prognoses. Een aantal elementen waardoor het beeld van Nederland in de jaren tachtig mede wordt gekleurd.

Voordat ik hiertoe overga wil ik nog iets zeggen over D'66. D'66 is als beweging voortgekomen uit de zestiger jaren. Zij is een politieke vertaling - met alle bezwaren van dien - van de "tijdgeest" uit die jaren. Zij heeft de behoefte aan participatie en betrokkenheid, behoefte aan medezeggenschap juist bij processen die zich "over de hoofden van gewone mensen heen" voltrokken verwoord. Dat daarna de stagnatie van de economische groei, de energieproblematiek, vraagstukken van oorlog en vrede, de aandacht hebben verlegd, is vers twee. Het neemt niet weg dat deze behoefte - zoals bijvoorbeeld blijkt uit het onderzoek "culturele veranderingen" -

die toen naar buiten kwam nog steeds bestaat. D'66 heeft niet alleen een sterke claim liggen om dit "kanalen graven" verder uit te werken, zij heeft hier een ereschuld. Andere partijen zullen deze hachelijke materie maar al te graag laten liggen. De confessionele partijen verlenen slechts lippendienst aan de participatie. De besturen van talloze instellingen op het gebied van gezondheidszorg, maar vooral ook het onderwijs, zijn niet van plan een grijntje macht af te staan. De voorstellen van de commissie Van der Burg over democratisering van instellingen sterven wat hun betreft een stille dood.

De socialistische beweging heeft zich gericht op verbetering van de situatie van de arbeider, een streven dat is geconsolideerd in de sociale grondrechten, zoals het recht op arbeid, gezondheidszorg e.d. Het tegenspel vanuit de enkeling, de mensen zelf die met deze nieuwe verworvenheden in de vorm van bureaucratieën te maken kregen, daar was aan die kant aanvankelijk weinig oog voor. Niet alleen de spreiding van kennis, macht en inkomen is van belang, het gaat er vooral om hoe de verdeling plaats vindt; het gaat om de democratische controle.

De liberale stroming, voorzover deze politiek vertaald is in de VVD, benadrukt het eigen belang; participatie krijgt dan de beperkte betekenis van belangenbehartiging en appelleert aan groeps-egoïsme, terwijl zij een veel diepere betekenis kan hebben als doel en middel voor de uitbouw van de participatoire democratie.

Hierin - in het uitwerken van dit thema - ligt de opdracht voor D'66-ers van dit moment. Hiervoor zijn alle generaties nodig.

Nu weg van de filosofie en op naar de feiten.

Hiertoe is geput uit het materiaal van het Sociaal Cultureel Planbureau en het onderzoek scenario methode van de vakgroep planning en beleid in Utrecht.

2. Staat de tachtigjarige oorlog voor de deur?

In de bevolkingsopbouw bieden twee ontwikkelingen de meeste veranderingen. De eerste omvat de veranderingen in het samenleven. De prognoses die in de jaren zestig zijn gemaakt, leverden verkeerde uitkomsten, omdat zij geen rekening hielden met de mentaliteitsverandering uit de tweede helft van de zestiger jaren. In die tijd vond de omslag plaats in het denken - en doen - over geboorteregeling, seksualiteit en huwelijk. Was in 1960 het geboortecijfer nog 20,8 ‰, in 1970 is dit 12,5 ‰ (in 1978 een kleine stijging tot 12,6 ‰). Het aantal gedwongen huwelijken daalt drastisch en van uitstel komt kennelijk afstel: 15% van de huwelijken blijft kinderloos. Er komen dus verhoudingsgewijs minder jongeren bij. Aan de andere kant is de levensverwachting gestegen. Bij mannen tot 71,5 jaar en bij vrouwen 75 jaar. In verzorgingsstaat-terminen: er komen steeds minder jongeren om voor - steeds meer - ouderen te zorgen. Het aandeel van de tachtigplussers is verhoudingsgewijs groot. Wat gaat dit betekenen in de nabije toekomst? In elk geval een zware belasting voor de jongeren. De euthanasiediscussie zal in een ander daglicht komen te staan. Niet de jeugd, maar de ouderdom zet een stempel op het leven en werpt een schaduw achteruit.

De tweede ontwikkeling betreft de meer verscheiden samenstelling van de Nederlandse bevolking. Het aantal legaal in Nederland verblijvende gastarbeiders bedraagt zo'n half miljoen. Het zijn vooral mannen maar het proces van gezinshereniging zet door. De 160.000 Surinamers en Antillianen zijn vooral vrouwen en kinderen. Deze groeperingen wonen vooral in de grote steden. Zij werken vooral in de productiesfeer van de industrie, en wonen in wijken met een concentratie aan achterstand. De werkloosheid is er relatief hoog (in Rotterdam 17% van de werklozen uit deze groeperingen). Dit alles vergroot de kans voor de groei van een nieuw soort "proletariaat". Een ontwikkeling die, gevoegd bij groepsegoïsme in een verslechterend economisch klimaat, niet vrolijk maakt.

Over de ontwikkelingen op sociaal-economisch gebied slechts dit. Los van de uitkomsten van het economendebat en afgezien van de omvang van de gasbel, wij zullen ons moeten toeleggen op het verdelen van minder, terwijl wij nu juist gespecialiseerd zijn in het verdelen van "meer". De instrumenten die zijn ontwikkeld voor het verdelen van "meer" zijn niet berekend voor die andere taak; sterker nog, zij werken onrechtvaardig, doordat de meest kwetsbare groepen de klappen moeten incasseren. De generatie die voor het eerst een behoorlijke scholing kreeg, moet ervaren dat er voor hen geen plaats is op de arbeidsmarkt. Juist nu zij zich een auto kunnen veroorloven, raken de wegen verstopt. Of wij in staat zijn om nieuwe rechtvaardige verdelingsmechanismen te ontwikkelen en of wij erin slagen een grimmige strijd tussen groepsbelangen, waarbij de overheid hooguit arbiter is, te voorkomen, hangt sterk af van het cultuurpatroon.

Grootseheid - grandeur - is bepaald niet het Nederlandse waardenmerk. Wij zijn - volgens de opinie-onderzoeken - veel meer een degelijke middenklasse. Burgerlijke knusheid, gecombineerd met vlijt; de drie K's: Küche, Kirche en Kinder uit de 19de eeuw zijn nu omgezet in de drie S-en van spruitjes, sport en spulletjes. Welzijn - geluk - betekent bij ons vooral materiële welvaart. Dit - gevoegd bij de ontzuiling, de sterk op de individu gerichte ideologie van zelfontplooiing en tenslotte de overheveling van wat vroeger "naastenliefde" was naar deskundigen en naar organisaties - wijst allemaal in dezelfde richting: verenkeling, automatisering of particularisering van de maatschappij. Leefstijlen onderscheiden zich vooral door ander consumptiegedrag.

Wat de aan het begin geciteerde cultuurpessimisten aanvoelden, blijkt ook in het opinie-onderzoek te overheersen. De doorbraak uit de zestiger jaren zet eigenlijk alleen door op het punt van de vrouwen-emanipatie, de vrijere sexuele opvattingen en de ontkerkelijking. De roep om meer burgerlijke vrijheden, openheid en democratisering wordt in de jaren zeventig overstemd door andere problemen: de arbeidsgelegenheid en de verdeling van de verslechterende. Ondanks alle pogingen om mensen meer bij de politiek te betrekken heeft de gemiddelde Nederlander niet het gevoel politieke processen te kunnen beïnvloeden.

Wat kan een politieke partij als D'66 doen?

Het beeld is dus weinig verheffend. We kunnen ons ook spiegelen aan de beeltenissen op verkeersborden. Het opgerolde paraplutje, de meneer met de gleufhoed en dat truttige kind voor de wandelpaden. De meneer met de gleufhoed keert terug op de sticker 'Blij dat ik rij' of 'niet blij in de rij.' Zullen we die overgang van blij naar niet-blij zo geruisloos nemen?

Het is goed te weten hoe die gemiddelde Nederlander in elkaar steekt, maar daar houdt het ongeveer mee op. Om een maatschappijvisie te ontwikkelen zul je elders inspiratie moeten zoeken. Het zijn juist de tegendraadse stromingen, die leven in de brouwerij brengen.

Of de overgang van vrije maatschappelijke mobilisatie naar afgedwongen beperking-in-solidariteit zo soepel verloopt is de vraag. Hiervoor is politieke inventiviteit bittere noodzaak, een inventiviteit waarvoor het tot nu toe geschetste beeld nog weinig aanknopingspunten biedt. Dit beeld is dan ook een tamelijk éénzijdige sociologen visie. Het schetst de gemiddelde Nederlander, maar daardoor vallen nu juist de gelaatstrekken, die iemand persoonlijkheid en luister geven weg. Laten wij eens kijken waar wij wel deze persoonlijke trekjes vinden om inspiratie te vinden. Wij komen dan allereerst uit op de tegendraadse stromingen.

Op tal van fronten bruijt het van activiteiten, milieu-, wijk- en buurt-acties, vrijwilligerswerk, en vooral initiatieven rond mensen in achterstandsituaties zoals psychiatrische patiënten, buitenlanders. De behoefte aan democratisering mag dan volgens het opinie-onderzoek wat naar de achtergrond zijn geraakt, begrippen als decentralisatie, participatie, horizontale verhoudingen, zijn niet meer weg te denken uit het bestuur. Zij kunnen een brugfunctie vervullen naar deze tegendraadse stromingen. Zij horen er bij, sterker nog: Je hoeft geen naai- en brei-expert te zijn om te weten dat, als je een steek laat vallen, het hele breiwerk dreigt te desintegreren. Wil je het redden, dan zul je het verstliggende draadje op moeten vissen. Dat is het samenvindende element! Dit geldt niet alleen voor het denken over en werken aan een maatschappelijk kader om de problemen mee te benaderen. Het geldt ook in kleiner verband, binnen de politieke partij D'66. Ook binnen de partij werken krachten in de richting van het veiligstellen van korte-termijn belangen. Ik denk hierbij aan de speelruimte die werkgroepen krijgen, regels in de besluitvorming die "veiligheid" voorop stellen.

Een tweede terrein om ideeën voor vernieuwing op te doen bestrijkt de verandering in de man-vrouw relatie of de emancipatie. De Utrechtse onderzoekers constateren ietwat teleurgesteld dat de culturele revolutie uit de zestiger jaren is opgehouden in bed. Ik vind dat niet eens zo'n pover resultaat. Het bed, daar draait heel veel om. Niemand kan zich aan die wijzigingen onttrekken. Dit betekent dat op tal van fronten, of het nu over de arbeidsverdeling gaat of over onderwijs, deze veranderde relatie mee gaat spelen, en daardoor tot andere oplossingen kan leiden.

Opnieuw, ook hier laat D'66 draden liggen. Wij hebben veel vrouwelijke stemmers, en verhoudingsgewijs veel vrouwelijke leden. In de kamerfractie zijn de vrouwen redelijk vertegenwoordigd, maar hoe zit dat verder? Emancipatie is niet alleen maar vrouwen de helft van de macht geven. Het is veel essentiëler. Om de hiervoor geschetste tendenzen van verenkelling en bureaucratisering te doorbreken zal grof geschut nodig zijn. De ervaringen van vrouwen en meisjes, die vaak concreter en praktischer zijn dan de denk- en doe-wereld van mannen, kan een rol gaan spelen bij de aanpak van allerlei problemen in buurt, wijk en gemeente. Noem het voor mijn part politisering. Ook hier kan D'66 een voortrekkersfunctie vervullen. En voorkomen dat de emancipatiegolf blijft steken in bureaucratische termen van gelijke rechten, terwijl de anarchistische elementen worden teruggedrukt in een sub-cultuur. Opnieuw, dit geldt zowel voor onze opstelling in de maatschappij als in de partij.

Korte-termijn eisen kunnen regels bevorderen binnen D'66, gericht op een strakke hiërarchie en partijdiscipline, het terugdringen van risico's, maar tegelijkertijd daarmee dat vleugje anarchisme buitensluiten dat nu juist het zout in de pap is of het kruidenbultje in de politiek.

Oegstgeest, 1 november 1979.

DE VOLGENDE GENERATIE EN DE ATOMISERING

door Prof. Dr. G.P. Hoefnagels

Wat is de volgende generatie? Wat voor mensen leven in een volgende generatie? Wat voor saamhorigheden kennen deze mensen? Is er, ondanks de polemologische voorspellingen, een volgende generatie? Is er een lineaire ontwikkeling of is er een reactie? Wat weten we van mensen? Zijn mensen voorspelbaar of juist niet? Wat is het mensbeeld dat we nu kennen? Zal dit veranderen? Deze vragen zullen we niet oplossen. Ik kan geen koffiedik kijken. We bespreken het vraagstuk aan de hand van de volgende thema's:

1. de atomisering van de mens
2. de macht van de staat
3. de atomisering van de wereld
4. de voorspelbaarheid van de mens
5. het mensbeeld dat we nu kennen
6. nieuwe saamhorigheden en de democratie van ongelijke mensen.

1. De atomisering van de mens

In de laatste 150 jaar is de westerse mens in toenemende mate alleen komen te staan. De territoriale, religieuze, economische en culturele gemeenschappen vielen uiteen. Daarna verdwenen de familiale eenheden, bestaande uit drie of vier generaties. Pas in deze eeuw werden grootouders onduelbaar in de samenleving van het gezin. Over bleef de "nuclear family": vader, moeder en steeds minder kinderen. Nooit in de geschiedenis zijn de duurzame relatiegehele van de mens zo klein geweest als thans. Ook dit molecuul van de samenleving bleek ontleedbaar. De leden van het kerngezin emanciperen. Onder emancipatie verstaan we doorgaans twee ontwikkelingen: a. eigen rechten van de individu (van vrouwen en mannen en thans liggen klaar de eerste regelingen voor de rechtspositie van minderjarigen); b. de optimale ontplooiing van de individu, ook wanneer daaraan relaties met anderen moeten worden opgeofferd.

Er is een spanning ontstaan tussen trouw aan jezelf en trouw aan de ander. De trouw aan het instituut, het huwelijk bijvoorbeeld, is nauwelijks nog verdedigbaar tegenover de ideologie van de individuele ontplooiing. Mensen scheiden thans niet vaker, kinderen lopen niet vaker weg dan vroeger, omdat ze slechter zijn dan vroeger. Mannen, vrouwen en kinderen lopen vaker weg, omdat het kerngezin te klein is als relatiegeheel, te klein voor mensen met eigen rechten en een eigen ontplooiing, temeer omdat er geen kleine gemeenschap omheen aanwezig is.

De individu komt alleen te staan. De individu is geatomiseerd. Hij lijkt alle kanten op te kunnen, maar het is een vrijheid zonder saamhorigheid. De individu lijkt rechten te hebben, maar het zijn rechten met kansen die gedetermineerd worden door de grote organisaties, o.a. de staat.

Over de belangrijkste zaken in leven en toekomst heeft de individuele mens niets te zeggen. De bewapeningswedloop gaat door; de voorbereiding op de vraag of er een volgende generatie zal zijn, wordt buiten de individu om gedetermineerd. Kernenergie, productiviteit en kwaliteit van arbeid, consumptie en kwaliteit voor de gezondheid worden buiten het individu om bepaald.

Tegenover het verlies van zijn saamhorigheden staat de enorme groei van de macht van de staat. De individu is een eenzame atomaire kern geworden, barstensvol ontplooiingsmogelijkheden in een kansloze omgeving, voorzien van rechten in een relatiesloze maatschappij (als we de weggooicontracten buiten het begrip relatie houden).

De ideologie van de assertiviteit is een aardige illustratie van de atomisering van de individu. Natuurlijk is het wel eens goed om de ander lik op stuk te geven en wat ruimte voor jezelf te scheppen door jezelf te stellen. Maar de ideologische grondslag van de assertiviteit toont een individu die zichzelf opstelt tegenover de ander, die zich wapent tegenover relaties.

Assertiviteit is de vaardige voltooiing van een atomisering van de individu.

2. De macht van de staat

Boven de geatomiseerde individuen heerst de staat. De politiek van de centrale machthebber, eerst van de kerk, daarna van de staat, heeft zich altijd gericht op de macht over de grond en de macht over de individu en zijn relaties. Daartoe kwamen er registraties van de grond (het kadaster) en van de individu (de burgerlijke stand; geboorte-, huwelijks- en overlijdensregister). De registratie van en daarmee de macht over de individu is nu uitgebouwd in zg. databanken in handen van de staat.

De individuen zijn genummerd, in factoren uiteengelegd, relateerbaar, manipuleerbaar en arresteerbaar. Wie over het cynisme van de staat, met name in zijn machtsuitoefening over de individu, nog illusies heeft, hoeft niet alleen George Orwell's "1984" te lezen, hij kan ook zijn ogen open doen in ons eigen bestel.

De illusies en versluierungen worden gecultiveerd.

Het door de staat voltrokken huwelijk is een hard economisch contract, versluierd door de romantische psychedelica van de ambtenaar van de burgerlijke stand. De grootste vliegtuigaankoop van de eeuw, die van de F-16, werd door "harde" voorwaarden zoals werkgelegenheid versluierd; alle voorwaarden, ook die van de werkgelegenheid, bleken illusies. De F-16 zelf doet het ook niet goed. De politiemacht wordt uitgebreid; verhalen over de wijkagend versluieren de harde technologische uitbreiding. De nutteloze sloop van oude stationsgebouwen trekt over Nederland. Alle F-16's, politie en sloop ten spijt maant de staatsoverheid de burger tot matiging, verhoogt haar belastingnorm en beschuldigt daarna de individuen van een lage belastingmoraal. De staat kan alles.

Adam Smith schreef in "The Wealth of Nations": "Het is de grootste impertinentie en bevooroordeeldheid het te doen voorkomen alsof koningen en ministers waken over de economie van gewone mensen . . . Zij zijn zelf, zonder uitzondering, de grootste verspillers in de maatschappij. Laten ze eerst naar hun eigen uitgaven kijken, dan kunnen ze er veilig op vertrouwen dat gewone mensen op zichzelf passen. Als hun eigen buitensporigheid de staat niet ruïneert, dan zullen hun onderdanen het nooit doen."

Het is dit dwarse anarchisme dat de kern is van een progressief liberalisme, dat is een liberalisme dat het overheidshandelen toetst aan de menselijke maat. Overigens wist de jonge Marx hier ook weg mee. Hij had weinig op met de staat en was bezig met het mensbeeld. De idealen van de Franse Revolutie zijn verdraaid. De staat predikt de valse romantiek van een gelijkheid die de mensen in categorieën plaatst en daarna neerwaarts nivelleert, d.w.z. de laagste categorie als maatstaf voor de individuen neemt. Zo ontstaat er een egalité zonder fraternité, omdat de saamhorigheid verdwijnt, zonder liberté, omdat de mensen aan een valse gelijkheid worden getoetst.

De anti-samenleving van George Orwell is dichtbij. De staat heeft de mensen genummerd. Het productiesysteem heeft de mensen in categorieën verdeeld: kinderen die leren, jeugdige werklozen, nutteloze bejaarden. Daartussen houden de middelbare harde werkers de machinerie in stand. Kinderen werden apart gezet in scholen, bejaarden in bejaardenhuizen, vrouwen nog grotendeels thuis, de mannen op de weg, bij de weg of in de fabriek. In een maatschappij zonder kinderen, zonder bejaarden, zonder gekken, zonder priesters, zonder dichters, zonder invaliden, zonder ervaring en zonder geheugen. Het geheugen zit in de computer. De ervaring zit in het bejaardenhuis. Wie mee wil doen, doet assertief. Dan schrikt die ander wel even, je begrijpt de ander wel niet, maar het geeft toch een gevoel van zelfstandigheid. De macht van de staat spint er goed garen bij, want de verdeeldheid der individuen verhoogt de manipuleerbaarheid.

3. De atomisering van de wereld

Het cynisme van de staat is het beste te illustreren aan de nucleaire bewapening. Deze illustratie lijkt mij voor ons onderwerp relevant 1. omdat gebruik van de nucleaire wapenen een discussie over de aard van de volgende generatie overbodig maakt, 2. omdat we aan dit onderwerp kunnen toetsen of de mensen nog dwars genoeg kunnen zijn om dit gevaar te wenden en te keren.

Ik herhaal niet meer de cynische cijfers over het aantal keren dat de grote staten de wereld kunnen opblazen of ontvolken. De polemologen en het Instituut voor Vredesvraagstukken te Stockholm zijn duidelijk in hun conclusies: het voorhanden hebben van zoveel nucleaire en andere bewapening leidt tot het gebruik ervan. Het gebruik betekent het einde van de wereld zoals wij die kennen. De systemen zoals deze thans groeien zijn voorspelbaar. De volgende generatie zal, indien er zoiets als een generatie zou overblijven, een onvoorspelbaar andere zijn in een onvoorspelbaar andere wereld.

Zo zal het gaan, als alles voorspelbaar verloopt. En alles loopt voorspelbaar, wanneer we de mens administratief, gelijk en voorspelbaar maken. Wanneer we de individuen afhankelijk krijgen van de grote organisaties. Vanuit het systeem gezien zijn de factoren gedetermineerd.

4. De voorspelbaarheid van de mens

Is de mens voorspelbaar? Zo voorspelbaar ontwikkelt de geschiedenis van de mens zich tot op heden niet. De voorspelling van menselijk gedrag bleef een ambigue zaak. Enerzijds blijken ontwikkelingen tamelijk systematisch te verlopen, anderzijds blijkt de mens, zowel op korte als op lange termijn, voorspellingen teniet te doen. De demografische voorspellingen ten aanzien van de bevolkingsgroei en het aantal geboortes worden telkens gefopt door de menselijke gedragingen.

Een volgende generatie levert in veel opzichten geen rekenkundige of meetkundige reeks op ten aanzien van de vorige. Integendeel, de volgende generatie is in veel opzichten een reactie op de vorige. Anderzijds zagen we dat de grote organisaties en met name de staat er van alles aan doen om de mens en zijn gedrag voorspelbaar te maken, te nummeren, in factoren uiteen te leggen.

De vraag dringt zich op of de mens daartegen weerstand kan bieden. Kan hij weerstand bieden aan het staatsgeweld? Wie is de mens, zoals we hem nu kennen? Wat is het mensbeeld nu? Door deze vraag te beantwoorden hopen wij niet alleen iets te kunnen zeggen over de voorspelbaarheid, maar ook over de gelijkheid en ongelijkheid, en de aard van de saamhorigheid.

5. Het huidige mensbeeld

We wezen erop dat de mens in zekere mate onvoorspelbaar is in zijn gedrag. Deze onvoorspelbaarheid vindt zijn grondslag in het feit dat mensen, in tegenstelling tot dieren on-af geboren worden en on-af blijven. Deze on-afheid is ongelijk. Hij blijft afhankelijk van anderen. Hij blijft in ontwikkeling. In deze ontwikkeling zijn mensen ongelijk. Er zijn ongelijke talenten en ongelijke behoeften. Op de menselijke on-afheid is de cultuur gebaseerd, maar ook de verzorging en zorg van de ene mens voor de andere, de opvoeding en de onderlinge afhankelijkheid. Deze ongelijke mensen hebben verschillende antwoordmogelijkheden op hun omgeving. Door hun ongelijkheid hebben zij elkaar nodig. Uit het appel op de feitelijke en biologische ongelijkheid van mensen en de erkenning van blijvende onderlinge afhankelijkheid ontstaat solidariteit. Door de erkenning van de ongelijke on-afheid en ongelijke ontwikkeling kan gelijkwaardigheid ontstaan voor mensen met verschillende talenten en behoeften.

6. Nieuwe saamhorigheden en de democratie van ongelijke mensen

Pas deze erkenning biedt de mogelijkheid tot een democratie van ongelijke talenten en ongelijke behoeften.

De vormgeving van eigen talenten en eigen behoeften is ook een "assertiviteit", maar een andere dan de assertiviteit die uitgaat van gelijkheid. Gelijke mensen hebben elkaar niets te zeggen, niets aan elkaar toe te voegen. Zij kunnen zichzelf tegenover de ander plaatsen en hun gelijke rechten afmeten. Zij kunnen zich ook in een groep tegenover een andere groep plaatsen. Gelijkheid pleegt geweld op de individuele mens. Gelijk geworden mensen vormen een categorie die zich tegenover een andere categorie opstelt. Het is niet typisch socialistisch om mensen gelijk te maken. Het zijn methoden en technologie van de overheid en van grote organisaties, die op weg zijn om mensen gelijk te schakelen. Een overheid die gelijkheid nastreeft zal eerst categorieën aan elkaar toetsen totdat zij gelijk zijn. De wijze waarop de individuen dan genummerd en beobjectiveerd zijn, hebben we reeds geschilderd. De overheid zelf blijft de enige ongelijke. Tot op heden is dat niet goed gelukt. De staat moet immers optornen tegen de feiten: ongelijke talentvolle creatieve individuen, die tot nu toe enige saamhorigheden vonden. Deze saamhorigheden echter brokkelen af. Er zijn wel nieuwe saamhorigheden, maar deze kennen geen trouw en continuïteit. Sportverenigingen, actiegroepen, politieke partijen. De onderlinge afhankelijkheid is vaak aan tamelijk eenvoudige doelstellingen gebonden: het winnen van een wedstrijd, van een verkiezing of van de Waddenzee.

SAMENVATTING

De mens is geatomiseerd. Zijn saamhorigheden zijn tot het gezin gereduceerd en ook dit gezin is verre van continu en trouw geworden. Zijn emancipatie is er niet één van saamhorigheden, maar van individuen. Er ontstond een ontplooiingsideologie van de individu. Er kwamen rechten van de individu. De macht van de staat is daartegenover sterk ontwikkeld, met name haar macht over de individuen. Die macht objectieveert de individu, reduceert hem tot factoren en plaatst hem in categorieën. Zijn ervaring wordt weg gesegregeerd. De gelijkheidsideologie helpt bij de segregatie van bejaarden, kinderen en andere kunstmatige categorieën. De omgeving van de individu is geatomiseerd, nucleaire bewapening maakt de afwezigheid van een volgende generatie systematisch voorstelbaar.

De mens is echter nog steeds niet voorspelbaar. Wie de mens wil redden, moet de mens redden. Zijn ongelijke on-afheid is bron van cultuur, opvoeding, ontwikkeling, onderlinge afhankelijkheid en creativiteit. Door de erkenning hiervan is solidariteit mogelijk en een democratie van ongelijke behoeften en ongelijke talenten. Zo'n democratie kan leiden tot saamhorigheden, dwarsigheid en kritiek, waardoor het statelijk geweld wellicht gekeerd kan worden. Dit is nog geen oplossing. Dit is een abstractie van een oplossing. Ik weet niet hoe de nieuwe saamhorigheden, als ze komen, eruit zullen zien. Ze zullen nodig zijn als gedifferentieerde democratieën. Daartegenover zal een differentiatie van het staatsbestel en van de grote organisatie nodig zijn. Daarin wordt centraal gedaan wat centraal moet en democratiser dit beter dan in het huidige parlementaire stelsel. Doe kleinschalig wat kleinschalig kan. Meer vorm wil ik niet geven. De vormgeving is voor de discussie en de volgende generatie.

**STICHTING WETENSCHAPPELIJK
BUREAU D'66**

**Bezuidenhoutseweg 195
2594 AJ Den Haag
Telefoon: 070-858303
Postgiro: 3322213**

